

Toplumsal Tarih

TARİH VAKFI

AYLIK TARİH VE KÜLTÜR DERGİSİ • SAYI 143 • KASIM 2005 • FİYATI : 5.00 YTL • 5.000.000

Ermeni Konferansı'nın Ardından...

Halil Berktaş'la
Söyleşi

Bir Kördüğüm
Çözüldü

Ermeni Konferansı'nın
İçi ve Dışarıdakiler

Unutulmuş Bir
Risaleyi Hatırlamak

ISSN 1300-7025-9-8
9 771300 702598

Toplumsal Tarih

AYLIK TARİH VE KÜLTÜR DERGİSİ
SAYI 143 KASIM 2005

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI Adına Sahibi
Orhan Silier

Yayın Danışmanı
Zafer Karaca

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Murat Dirican

Yayın Koordinatörü
Sedat Şenoğlu

Katkıda Bulunanlar
Ece Güler
Merve Gürses
Derya Baykal
Rober Koptaş
Merve Sarılar

Redaksiyon
Nihal Boztekin

Teknik Hazırlık-Grafik Uygulama
Nergis İşbilen

Bilimsel Danışma Kurulu
Tufan Buzpınar
Gökhan Çetinsaya
Pınar Emiralioğlu
Cengiz Kırılı
Mustafa H. Sayar
Selçuk Akşin Somel

Kapak Tasarım
3TASARIM
www.3tasarim.com

Basım
BİLEŞİM MATBAASI
Bileşim Yayıncılık, Fuarçılık ve
Tanıtım Hizmetleri A.Ş.
Barbaros Cad. No: 11
4. Levent İstanbul
0212 324 44 43

Baskı Tarihi
01/11/2005

Dağıtım
YAYSAT
0 212 622 22 22
www.yaysat.com.tr

Reklam ve Abonelik
TARİH VAKFI
0 212 227 37 33 Dahili: 31
0 212 227 37 32 (faks)

Bir Yıllık Abone Bedeli
50,00 YTL (50.000.000 TL)

İletişim

TARİH VAKFI
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş - İSTANBUL

0 212 227 37 33
0 212 227 37 34
0 212 227 37 32 (faks)

Ankara Temsilciliği
0 312 426 16 54

toptar@tarikhvakfi.org.tr
www.tarikhvakfi.org.tr

Yayın Türü
Yerel Süreli Yayın

Eylül ayında ülke gündeminin ilk sırasına yerleşen “Ermeni Konferansı”na; ayın son günlerinde gerçekleşmesi nedeniyle, ekim sayısında kısa bir haberle yer vermiş, hazırlığımızı bu sayıya saklamıştık.

Konusu tam anlamıyla tarih olmayan ancak tarih çevrelerine mal edilen bu toplantının; hukuksal parodiler, yumurtalar ve domatesler eşliğinde neredeyse “seyirlik” bir hadiseye dönüştüğünü; yaklaşık bir hafta ya da on gün süreyle gazetelerin birinci sayfasından, haber bültenlerinin ilk sırasından geri düşmediğini ve kendine has bir magazin niteliği kazandığını ya da kazandırıldığını gördük. İki-üç gün boyunca hangi araştırmacı, bilim adamı ya da gazetecinin salona girerken “menemen”le karşılandığı; birliği oluşturan Avrupalıların, 3 Ekim arifesinde, Türkiye’nin üyelik başvurusunu konferans değerlendirmesine ilâştirerek yeni birşey söyleyip söylemediği; konferanstan ilginç görüntüler çerçevesinde aktarılan, konferans salonuna sızmış bir kaç resmi görüş yanlısıyla “kapışma” sahneleri; savundukları dünya görüşüne ve seçmen profiline bakıldığında iktidar ve muhalefettin olayı beklenenden farklı değerlendirmeleri, gündemi süsleyen ara başlıklar oldu. Bununla birlikte, ulusal tabu niteliğindeki bir konuya dokunulmuş, üzerinde tartışılmış olunması bir yana, ülkemizdeki uzun sayılabilecek demokratikleşme mücadelesinde hatırı sayılır bir yeri de olacak bu konferansın. Belki de gelecekte bir dönüm noktası olarak nitelendirilecek...

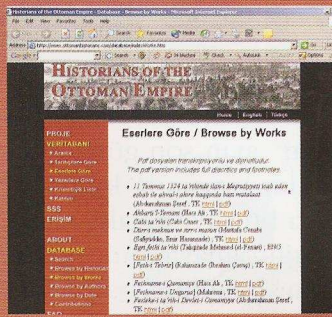
Konuyla ilgili olarak bu ayki sayıda; konferansı, ertelenişinden bugüne değin hemen her yönüyle değerlendiren; Halil Berktaş’la Sedat Şenoğlu’nun yaptığı bir söyleşi yer alıyor: “Ermeni Konferansı’nın Ardından...” Söyleşiyi, Oktay Özel’in; kendi değerlendirmesiyle ‘Normal koşullarda yalnızca bir bilimsel toplantı olması gerekirken, konunun ve ortamın hassasiyeti karşısında, tasarlanış aşamasından itibaren aynı zamanda bir demokrasi, bilim ve fikir özgürlüğü mücadelesi boyutuyla da öne çıkaran’ bu olayı, bir tarihçi gözüyle aktaran; “Bir Kördüğüm Çözüldü... Darısı Tarihçiliğin, Tarihçiliğimizin Başına” başlıklı makalesi izliyor. Christoph K. Neumann’ın, ülkemizde yaşayan bir tarihçi olmasına karşın konuyu, tam anlamıyla bir gözlemci olarak değerlendirmeye çalışan “Ermeni Konferansı’nın İçi ve Dışarıdakiler” başlıklı makalesiyse olaya; tarafların dışından yaklaşan tavrıyla farklı bir pencereden bakıyor.

Bunlara ek olarak Özgür Gökmen’in “Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap: Unutulmuş Bir Risaleyi Hatırlamak” ve Suavi Aydın’ın “İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar? Bak Şu Tilkinin Ettiğine...” başlıklı yazılarıysa, bir yanıyları konferans ve etkileriyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz makaleler. Bir dosya çalışmasına dönüşen bu ayki kapak konumuza, konferansa ait görüntü malzemesiyle destek veren Bilgi Üniversitesi’ne de teşekkür ederiz. Önümüzdeki sayıda buluşmak dileğiyle...

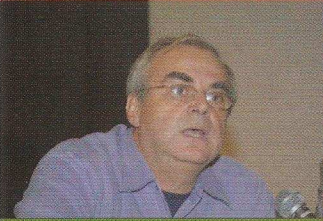
Murat Dirican

Osmanlı Tarihçileri Projesi Naima, İnternetle Buluşuyor!..

Tarihçi meslektaşları-
min ve tarihe meraklı
okuyucuların dikkatini,
ilk maddelerini kısa bir
süre önce okurlara sunmuş olan *Osman-
lı Tarihçileri* ([www.ottomanhistori-
ans.com](http://www.ottomanhistori-
ans.com)) ansiklopedi projesine çekmek
istiyorum. Osmanlı tarihçilerinin hayat
ve eserlerinin kapsamlı bir şekilde ele
alındığı projede maddeler internet orta-
mında arama işlevi eşliğinde araştırmacı-
lara ücretsiz olarak sunuluyor.

14

22

Halil Berktaş ile Söyleşi Ermeni Konferansı'nın Ardından...

Önümüzdeki on yılda, genişleyen bir tartışma ufku yaşa-
yacağız çeşitli anlamlarda. Bu sadece daha çok tartışma-
yı ve daha özgür tartışmayı değil, aynı zamanda çok de-
ğişik platformlarda tartışmayı da içerecek. Özellikle ulusla-
rarası bilim platformlarında, gerek Türk milliyetçi tarihçi-
liği, gerekse Ermeni milliyetçi tarihçiliği ile ciddi tartışma-
lar yaşayacağımız bir beş-on yıl olacağını düşünüyor,
umut ediyorum...

Ermeni Konferansı'nın İçi ve Dışarıdakiler

"Ermeni Konferansı" elbette ki nor-
mal bir tarih konferansı olmadı, ola-
madı; hatta olmasına imkân yoktu.
Hakkında söylenenlerin çoğuna, gö-
rüş sahiplerinin epeyce öznel tutum-
ların hâkim olması, bunun için gayet
doğal ve belki de kaçınılmazdır. Bu kısa yazı da, aynı biçim-
de yaşanmış süreçten hareket ettiği için bu konuda bir is-
tisna değildir. Öznel bir başlangıç noktasından, daha mesa-
feli bir yere varmayı da deneyeceğim açıktır. Normal bir
tarih konferansında tarihçiler yeni çalışmalarını tanıtarak
sonuçlarını tartışmaya açarlar.

36

İçindekiler...

Toplumsal Tarih Sayı 143 Kasım 2005 Cilt: 24

Haberler 4

Tarih Vakfı'ndan Haberler 11

Osmanlı Tarihçileri Projesi
Naima, İnternetle Buluşuyor!.. 14
Hakan T. Karateke

Manfred Korfmann'ın Ardından
Osman Bey'in Gelecek İçin Bıraktığı İzler 18
Rüstem Aslan

Halil Berktaş ile Söyleşi
Ermeni Konferansı'nın Ardından... 22
Halil Berktaş

Bir Kördüğüm Çözüldü...
Darısı Tarihçiliğin, Tarihçiliğimizin Başına! 32
Oktay Özel

Ermeni Konferansı'nın İçi ve Dışarıdakiler 36
Christoph K. Neumann

Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap
Unutulmuş Bir Risaleyi Hatırlamak 42
Özgür Gökmen

Şevket Süreyya Aydemir'in TKP'ye Başvurusu 50
Mete Tunçay

İkinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıslı Türkler
Katircılar Alayı 54
Ulvi Keser

Çatalhöyük'te Öğütme Taşları ve Duvar Resimleri 66
Adnan Baysal

Doğu'daki Yunan Uygarlaştırma Misyonunun Smyrna (İzmir) Örneği [2]
Üniversitenin Kuruluş Süreci 74
Maria Georgiadou

10. Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi
Akdeniz'de Osmanlı ve Venedik 84
Zeki Arıkan

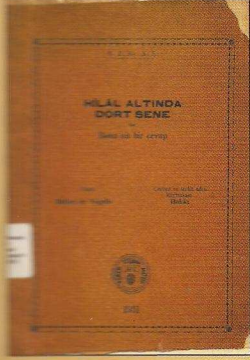
İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar?
"Bak Şu Tilkinin Ettiğine..." 90
Suavi Aydın

Zanaat ile Sanatın Buluştuğu Kavşak: Tarihçilik
Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür 98
Salih Özbaran

Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay
Hazırlayanlar: Emel Seyhan, Rober Koptaş 108

Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap

Unutulmuş Bir Risaleyi Hatırlamak

(...) ne İsa'ya, ne Musa'ya yaranabilen Nogales'in kitabının, Hakkı Bey'in ya da Kutlu'nun yazdıklarından çok daha fazlasını içerdiği bilinmeli. Osmanlı üniforması taşımış bir Venezüellanın, kendi durumunu izah etme çabası olan bu hatıratın Türkiye'li okuyucuyla buluşma vakti artık herhalde gelmiştir. Hatta Hakkı Bey'in risalesini de içeren bir baskı, belki çok daha isabetli olabilir.

42

Çatalhöyük'te Öğütme Taşları ve Duvar Resimleri

Günümüzde olduğu gibi, neolitik dönemlerde de taş malzemenin önemi son derece büyüktü ve kuşkusuz, bu önem onun kendi doğal özelliklerinden kaynaklanıyordu. Bunlar arasında, sertliği, biçimlendirilebilmesi, homojen oluşu (bazı durumlarda olmayışı), ısı yalıtımı sağlaması gibi bazı özellikleri sıralanabilir. Çatalhöyük ne-

olitik yerleşmesinde taş aletlerin, gerek alet teknolojisi ve kültürel gelişimin anlaşılması açısından, gerekse alet yapımında kullanılacak hammadde olma özelliğinden dolayı son derece önemli olduğu, birinci (J. Mellaart dönemi kazıları) ve ikinci dönem kazılarıyla (Prof. I. Hodder başkanlığında) ortaya konmuştu.

66

İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar?

"Bak Şu Tilkinin Ettiğine..."

Geçtiğimiz aylarda Çevre Bakanlığı'nın, UNDP'nin bir çevre raporunda geçen hayvan isimleriyle ilgili müdahalesi, hiç yoktan bir gündem yarattı. Acar gazeteci Yalçın Doğan, UNDP'nin bu raporunu görmüş ve burada geçen tilki vs. isimlerinin ardına takılan *kurdistanicum*, *armeniana* gibi sıfatları derhal tespit ederek, gazetesinde yazısında fahş etmiş ve böylelikle Çevre Bakanlığı'nı teyakkuza geçirmişti. Bakanlık, derhal bu isimleri değiştirerek "görevini" yaptı. Aslında bu "görev" sadece, buradaki tesadüften türemiş bir uygulamaktan öte, bir devlet politikasının ve milliyetçi bir tavrın yeni bir örneği olmaktan ibaretti ve bu "görev" in geçmişi epeyce gerilere götürülebilirdi. Buradaki farklılık, yer ve insan isimlerinin değiştirilmesinden alıştığımız bu pratiğin, bu kez hayvanat ve ne- batiat üzerine de odaklanmasındı aslında.

90

İkinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs'lı Türkler

Katırcılar Alayı

54

İkinci Dünya Savaşı'nın başlama- sıyla beraber Kıbrıs adası başlan- gıçta savaşın dışındaymış gibi gör- ünse de, adanın diğer Akdeniz ve Ege adaları gibi İtalyanların ve Al- manların hava saldırılarına maruz kalması üzerine Kıbrıs'ta da sa- vaşla ilgili tedbirler alınmaya baş- lanır. Bütün dünyayı kasıp kavuran 1929 ekonomik buhranından

harap çıkmış adada tarım ve hayvancılıkla geçinmeye çalışan, bazıları da özellikle Lefke bölgesindeki madenlerde çalışan insanlar büyük bir yoksulluk ve sefalet içerisindeydi. Bu sıkıntılı dönemde İngilizlerin Türk ve Rum gazetelerine verdikleri ilanlar, adada ya- şayanlar için başlangıçta en azından ekonomik anlamda tam bir kurtarıcı gibi gelir.

10. Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi

Akdeniz'de Osmanlı ve Venedik

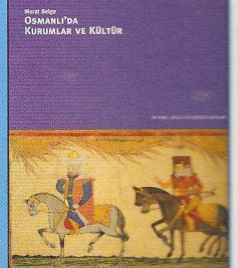
Birincisi 1977 yılında Hacettepe Üniver- sitesi'nde düzenlenmiş olan Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi 28 Eylül-1 Ekim 2005 tarihle- ri arasında Venedik'te toplandı. Bu top- lantı, bundan üç yıl önce Dubrovnik'te yapılan kongre sıra- sında alınan "tavsi- ye" kararının bir sonucu olarak bu yıl Venedik'te yapıldı.

84

Zanaat ile Sanatın Buluştuğu Kavşak: Tarihçilik

Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür

Özellikle 1999 yılından -kimilerince Os- manlı Beyliği'nin kuruluşunun 700. yılı ola- rak kabul edilen günlerden- bu yana Os- manlılar üstüne yazılanların sayısı ve hacim- leri bir hayli arttı. Ayrıntılı araştırmalar çıktı; yorumun ve övgünün ağır bastığı kitaplar ortaya kondu... Böy- le bir eğilim resmi kurumlar kadar özel girişimcilerin faaliyetlerinde de görülür ve hissedilir duruma geldi; işe yarar, bilinmezleri aydın- latmaya yönelik verimli araştırmalar ile Osmanlı hayranlığı yarat- maya yönelik inceleme ve derlemeler oluştu. Bütün bu hengâmeden sonra, şimdi de, Murat Belge'nin *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür* başlıklı eseri görüldü.

98

Çatalhöyük'te Öğütme Taşları ve Duvar Resimleri

Günümüzde olduğu gibi, neolitik dönemlerde de taş malzemenin önemi son derece büyüktü ve kuşkusuz, bu önem onun kendi doğal özelliklerinden kaynaklanıyordu. Bunlar arasında, sertliği, biçimlendirilebilmesi, homojen oluşu (bazı durumlarda olmayışı), ısı yalıtımı sağlaması gibi bazı özellikleri sıralanabilir. Çatalhöyük neolitik yerleşmesinde taş aletlerin, gerek alet teknolojisi ve kültürel gelişimin anlaşılması açısından, gerekse alet yapımında kullanılacak hammadde olma özelliğinden dolayı son derece önemli olduğu, birinci (J. Mellaart dönemi kazıları) ve ikinci dönem kazılarıyla (Prof. I. Hodder başkanlığında) ortaya konmuştu.

*Adnan Baysal**

Çatalhöyük yerleşmesinde öğütme taşları olarak tanımlanan alet tipleri, çakmaktaşı ve obsidiyen aletler olarak bilinen türlerin dışında kalan volkanik, metamorfik ve sedimanter kayaçların doğal haliyle kullanıldığı ya da aşındırma, sürtme, delme, kesme, vurma, yongalama, ezme, kırma, parçalama gibi metotlardan birinin ya da birden fazlasının birlikte uygulanmasıyla üretilen aletler biçiminde tanımlanır. Bu tanım içinde yer alan aletlerin tümünün üretiminde aşındırma ve bu yolla

biçimlendirme, başka bir deyişle taşın öğütülmesiyle biçimlendirilmesi baş rolü üstlenir. Bu aletlerin yapım ya da kullanım sürecinde, aynı alette sözü geçen biçimlendirme metotlarından bir ya da birden fazlasının uygulandığını görmek mümkündür. Bu grup, yani öğütme taşlarıyla çakmak taşı ya da obsidiyen (doğal cam) türü hammadeden yapılmış olan ok ucu, dilgi, kazıyıcı ve benzeri türden aletler birbirinden büyük ölçüde farklıdır. Bu farklılıklar yalnızca terminolojik anlamda tanımlama sorununu ortaya çıkarmakla

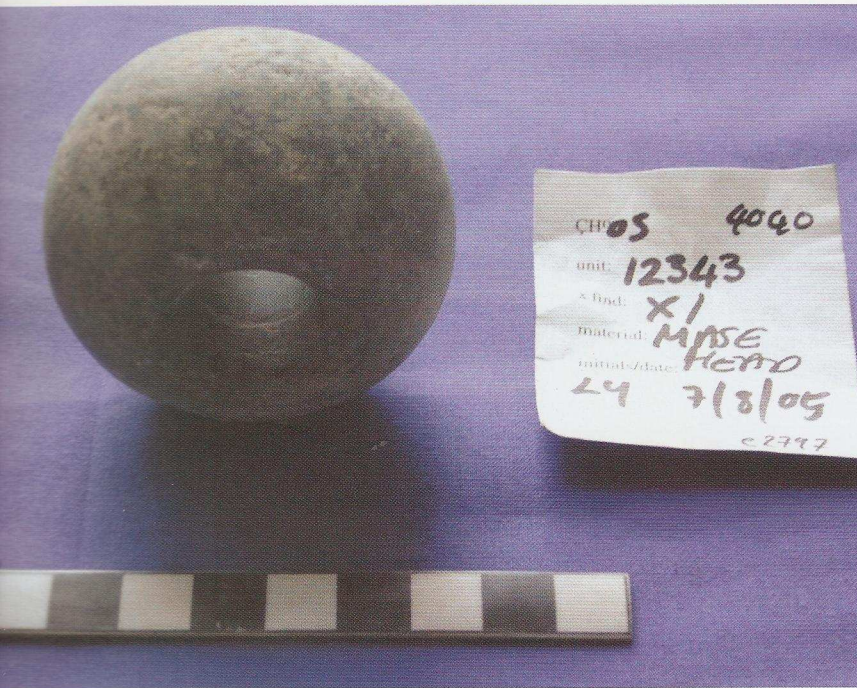
kalmaz, aynı zamanda öğütme taşı alet grubunun, taş alet endüstrisinde farklı bir çalışma grubu olduğunu ve farklı bir teknolojik süreç gerektirdiğini de ortaya koyar. Burada şunu da belirtmekte yarar var: İngilizce’de *ground stone* ya da *grinding stone* olarak tanımlanan bu alet grubu, Türkçe’ye en uygun “öğütme taşı” şeklinde çevrilir. Birçok bilimsel makalede ve kazı raporunda “öğütme, ezgi ya da sürtme taşları” olarak adlandırıldığı da gözlenmektedir. Bundan ötürü, bu terminolojik yapılandırmaya kısaca değinmekte yarar vardır. Bazı arkeologların bu alet grubunu “sürtme taş” aletleri ya da “ezgi taşları” olarak nitelendirmeleri bir anlamda, aletlerin hem yeterince araştırılmamış olmasından, hem de kabul görmüş terminolojinin bulunmayışından kaynaklanır (Kraybill 1977). Bu tür bir değerlendirmenin nedeni ise, bir bakıma, bu aletlerin öğütme işinde kullanılıp kullanılmadığından tam olarak emin olunamayışıdır. Özetle bu tip terminolojik yapılandırmada yapım teknolojisi değil, işlev temel alınır. Bu yaklaşım bir ölçüye kadar doğru olabilirse de yanlış anlaşılmalara da yol açabilir. Örneğin bir balta, yongalama yöntemiyle kaba bir biçim almış olabileceği gibi, sahip olduğu doğal biçim üzerinden, başka bir sert madde ya da taş zeminde aşındırma yoluyla (yüzeyin azaltılması ya da bir anlamda taşın taşa öğütülmesi) biçimlendirilip, parlatılarak hazırlanmış olabilir. İkinci yapım tekniği, kesici bir alet olan baltanın sürtülerek kullanıldığı anlamına gelmez. Bu aletler genelde kesme, kırma, avlanma ya da toprak kazmada ve hatta daha vahşice olarak nitelenebilecek amaçlar için kullanılmıştır. Balta olarak tanımlanan aletin bu türden işlevleri bugün birçok arkeolojik veriyle kanıtlanmış durumdadır. Bunun en güzel örneklerini Çatalhöyük duvar resimlerinde de görmek mümkündür.¹ Öğütme taşı alet terminolojisinin arkeolojik literatürde sorun olduğunun altını çizerek öğütme taşlarına geri dönecek olursak, bu alet tipi ve teknolojisine ne ad verilirse verilsin, bu yazı boyunca bir bütünlük sağlamak açısından “öğütme taşı” tanımının tercih edileceğini belirtelim.

Çatalhöyük, bilindiği gibi Konya Ovası’nda yer alır. Konya alüvyal ovasında, özellikle bu yerleşmenin yakın çevresinde, taş kaynaklarının bulunmadığı ya da çok az olduğu dikkat çeker. Bu yüzden, neolitik dönemde burada yerleşmiş insanlar için taş hammaddesinin önemi bir kat

Bu resimlerde yiyecek üretiminde kullanılan ve değirmen taşları olarak tanımlanan öğütme taşlarını görmekteyiz. Bu taş aletler çok amaçlı olup sadece yiyecek üretiminde değil, aynı zamanda alet üretiminde de kullanılmışlardır. Sembolik değerleri de kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır.

fazladır. Kazılar sonucu ortaya çıkarılan taş aletlerin hammaddelerinin kaynak alanı olarak belli bölgeleri göstermek mümkündür. Bu bölgeler Toros Dağları, Karadağ volkanik coğrafyası ve Çarşamba Çayı’dır (Türkmenoğlu, Baysal, Toprak ve Göncüoğlu 2001). Mellaart yaptığı çalış-

Bu resimlerde taştan yapılmış ve "topuz başı" olarak tanımlanan öğütme taşlarını görmekteyiz. Topuz başı çok etkili bir silah olabileceği gibi, sembolik anlamlar da taşır.

malarda, hammadde kaynak alanları olarak çeşitli coğrafyaları göstermesine karşın, yerleşmenin hammadde kullanımına ait petrografik (taşın mineral bileşimini saptayan) analizler yapılmamıştır. Buna karşın ikinci dönem kazı çalışmaları sırasında bu türden petrografik analizlere de yer verilmiş durumdadır. Analiz çalışmaları, yer-

leşmede bulunan taş türlerinin ve bunlara ait kaynakların belirlenmesi çalışmaları üzerinde yoğunlaşarak yazar ve ODTÜ Jeoloji Bölümü uzmanları tarafından, Çatalhöyük ve çevresindeki yerleşmelerle hammadde kaynağı olabilecek coğrafyalardan alınan kaya örneklerinin karşılaştırmalı analizleri biçiminde devam etmektedir. Çalışmalar sonucunda belirlenen olası kaynaklardan biri, Karadağ olarak adlandırılan ve volkanik bir yapıya sahip olan yükseltidir (Türkmenoglu, Baysal, Toprak ve Göncüoğlu 2001). Analizlerin tamamlanmasıyla hammadde kaynaklarının belirlenmesinde önemli bir adım atılacaktır. Bunun yanında,, Çatalhöyük kültürünün ticari ilişkilerinin açıklanması konusunda da gelişmeler kaydedilerek, yerleşmenin kültürel ilişkilerine yeni bir perspektif kazandırılmış olacaktır.

Öğütme Taşları

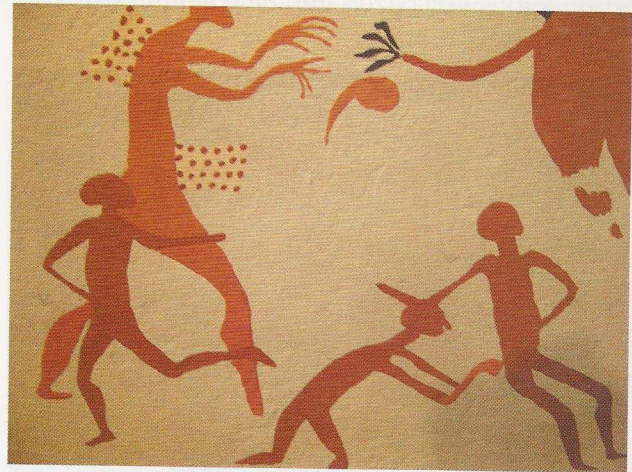
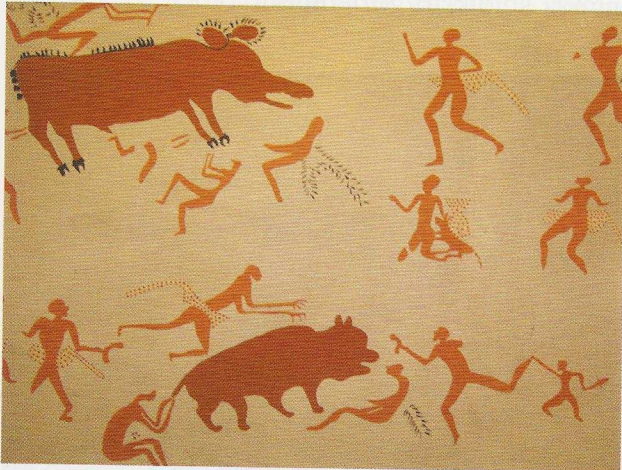
Öğütme taşları uzun yıllar arkeoloji dünyasında ilgi görmeyen bir malzeme türü olarak kaldı. Bu tür bir buluntu topluluğunun eski kültürlerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında pek bir katkı sağlamayacağı uzun yıllar arkeologlar arasında yaygın bir görüştü. Kazılar sırasında ortaya çıkan bu taş aletler, o yerleşmede tarih öncesi dönemde yaşamış insanların tarım yaptıkları konusunda kaba bir bilgiden öte fazla bir veri sağlamayan, kaba taş parçaları olarak görüldü. Oysa 1980'li yıllardan bu yana öğütme taşları üzerine yoğunlaşan çalışmalar (Baysal 1998, 1999, 2000, 2004; Baysal ve Wright 2002, 2005; Davis 1982; Ertuğ-Yaraş 1997; Hersh 1981; Wright 1991, 1992a, b, 1993, 1994) bu alet grubunun önemini ortaya koyarken, avcı-toplayıcı toplumların ekonomileri üzerinde yapılan çalışmalarla (Gebauer 1992; Price 1995) paleolitik dönemden itibaren bu alet gruplarının çeşitli formlarda yoğun olmasa da kullanıldıklarını ortaya çıkardı. Bununla birlikte, ziraatin başlamasıyla da bu alet grubunun yaygın olarak kullanıldığı bir diğer olgu olarak kabul gördü. Buna karşın bu alet grubu içinde yer alan ve sözü geçen teknolojilerle üretilen aletlerin hepsinin yiyecek üretiminde kullanıldığını düşünmek doğru olmaz; aletler birçok alanda kullanılmış olabilir. Örneğin, Çatalhöyük duvar resimlerinin hazırlanmasında bu taş aletlerin rolü ve önemi son derece büyüktür; boyanın hazırlanmasından resimlerin yapılış sürecine kadar bu alet grubunun hizmet sunduğu verilerle kanıtlanmış durumdadır.

Öğütme taşlarının arkeolojik literatürde yoğun olarak işlenen “cinsiyet” ve “sembolizm” konusuyla da yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Yakınoğu’da gerçekleştirilen bazı kazılarda bu tür alet grubunun (sadece değirmen taşları, havan ve havaneli), genellikle kadın mezarlarında ve daha detaylı bilgi vermek gerekirse (Melaart 1975) kadınların başının altına ya da göbek bölgesine bırakıldığına dikkat çekilir. Örneğin Ain Mallaha yerleşmesinde öğütme taşlarının mezar taşı gibi dik konularak kullanıldığı görülürken, Wadii Fallah yerleşmesinde, eski havanların mezarlar üzerine bırakıldığı gözlenmiştir. Buna benzer gömü pratiklerine Khirokitia’da (Kıbrıs) da rastlamak olasıdır (Karageorghis 1982). Buna karşın bugüne kadar Anadolu’da yapılmış olan ve neolitik döneme tarihlenmiş kazılarda olduğu gibi Çatalhöyük yerleşmesinde de benzer bir gömü geleneğine rastlanmaz. En azından bu tür bir gömü geleneğinin varlığına şimdilik dikkat çekilmemiştir. Çayönü neolitik yerleşmesinde ise böyle bir geleneğin varlığı ya da en azından uygulanmış olması (Özdoğan 1993), geniş anlamda belli bir kültürel coğrafya bütünlüğü içinde yer almasından kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte bu alet grubundan çeşitli boncuk ve bileziklere genelde kadın ve çocuk mezarlarında rastlanırken, erkek mezarlarında da genellikle balta ya da topuz başlarına rastlanır. Bunlar, erkek ve kadın ayrımı ve topluluk içindeki roller üzerine iyi bi-

Havan

rer örnek olmak bir yana, bir çeşit sembolik anlamın varlığını ve bu grupta ele alınan alet teknolojisinin gömü geleneklerinden de izlenebileceğini gösterir. Bu anlamda, öğütme taşları, mezar buluntusu olarak birçok neolitik yerleşmede sıkça karşımıza çıkar ve Çatalhöyük’te olduğu gibi diğer neolitik yerleşmelerde de kadın ve erkeğin sosyal konumlarına ve statülerine de işaret eder. Ancak Anadolu neolitiğinde rastlanan kadın figürinleriyle karşılaştırıldığında, kadının özelleşmiş bir konumda olup olmadığını bu alet

Orijinalleri Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde bulunan Çatalhöyük duvar resimlerinde av sahnelerine geniş yer verilmiştir. Resimlerine biraz daha yakından bakıldığıındaysa, ilk bakışta gözden kaçabilecek detaylara tanık oluruz. Bunlar arasında avcılarının kullanmış olduğu aletlerdir. (Bkz. J. Mellaart, *Çatalhöyük Anadolu’da Bir Neolitik Kent*, (Resim 27), İstanbul: YKY, 2003) (solda). Avcıların kullanmış olduğu aletler arasında, tasvir edilmiş garip objeler bulunmaktadır. Bunların bazıları hayvana doğru atılmıştır veya bu objeyle vurmak üzere hayvana yaklaşılmaktadır (sağda).

Bu aletler tek bir amaç için yapılmış olabilirler, ancak kullanıldığı düşünülen işlerin dışında farklı işlevleri de üstlendiklerini düşünmek yanlış olmaz. Özellikle hammaddenin az olduğu yerleşmelerde bu tür aletlerin kullanılmayacak duruma gelene kadar tek tip içinde yenilenerek ya da farklı alet tiplerine dönüştürülerek kullanımda kaldıkları gözlenmiştir.

grubunun sağlamış olduğu bilgilere dayanarak söylemek şu an için çok erken olabilir. Yine de Yakınoğu'nda olduğu türden bir gömü geleneğinin Çatalhöyük'te görülmemesi, bir anlamda, hiç değilse, "kadın" olgusunun ve ilintili yaklaşımın Çatalhöyük'te, Yakınoğu'daki bazı yerleşmelerden farklı olduğunu söylemek bugün için doğru olacaktır.

Öğütme Taşlarının Sosyal Birliğin Oluşmasındaki Rolü

Bugün Anadolu'nun çeşitli köylerinde, köyün merkezi bir yerlerinde büyük deneyecek boyutlarda, dibek taşı denen büyük havan taşlarının varlığını görmek olasıdır. Bu taşlar genellikle 2-5 arasında değişen sayıda (ya da daha fazla) kişinin bir araya gelerek "buğday kırmak" da denen bir çeşit öğütme işinin yapıldığı yerin merkezindedir. Dolayısıyla bu eylem, birden çok insanın katkısıyla, bazen günlerce süren bir iş ola-

rak devam eder. Burada bir araya gelen insanlar, birlikte belli bir zaman dilimini paylaşırlar. Şarkı-türkülerin söylendiği ve hikâyelerin anlatılarak paylaşıldığı bu süreç, aynı zamanda sosyal bağın kurulmasına, tanınmaya ve ayrıcalık kazanılmasına da yardımcı olur. Bu da, öğütme taşlarının ve yiyecek hazırlamanın, sosyalleşme sürecinin başlaması, sosyal yapının oluşması ve gelişmesinde rolü olabileceğini gösterir. Bundan dolayı, öğütme taşlarını kültürlerin gelişmesinde ve etkileşiminde olduğu kadar sosyal yapının oluş(turul)ması konusunun değerlendirilmesinde de aynı derecede önemle ele almak son derece sağlıklı ve gereklidir. Özellikle basit tipolojik kaygılardan kurtularak teknoloji ve bağlam ağırlıklı öğütme taşı çalışmalarında bu süreçlere yer vermek artık neredeyse kaçınılmaz bir durumdur. Özetlemek gerekirse, öğütme taşları bulunmuş oldukları kazı yerinde tarım yapıldığı bilgisinden çok daha fazla şey söyler. Yapılması gereken, kazılar sonucu ortaya çıkarılan bu taştan kitaplardaki bilgiyi okuyabilmektir.

Yaygın kullanım alanlarının yanı sıra, bu alet grubunu kabaca genel ve işlevsel olarak neolitik dönemin "çokamaçlı cep çakısı"na benzetebiliriz. Bu aletler tek bir amaç için yapılmış olabilirler, ancak kullanıldığı düşünülen işlerin dışında farklı işlevleri de üstlendiklerini düşünmek yanlış olmaz. Özellikle hammaddenin az olduğu yerleşmelerde bu tür aletlerin, kullanılmayacak duruma gelene kadar tek tip içinde yenilenerek ya da farklı alet tiplerine dönüştürülerek kullanımda kaldıkları gözlenmiştir.

Bu resimde ilginç bir obje veya alet tutan bir başka avcı görülmektedir. Bir boomeranga benzeyen bu aletin her iki ucu yuvarlak topuzlardan oluşmaktadır (solda). Avcıların dış görünüşleri hakkında bilgi sahibi veren bu resimde ise yine avcının elinde tuttuğu obje ilgi çekicidir; bu bir balta olabilir (sağda).

Sözü edildiği gibi, bu aletlerden sadece yiyecek hazırlanmasında değil, Çatalhöyük örneğinde olduğu gibi boya hazırlanmasında yoğun olarak yararlanılmıştır. Organik kalıntı analizi alanında yapılan çalışmaların olumlu sonuçlar vermesi ve bu konuda yapılan araştırmaların geliştirilmesiyle bu tür aletlerin ilaç hazırlanmasına varıncaya değin çeşitli alanlarda kullanıldıklarının saptanması hiç de şaşırtıcı bir sonuç olmayacaktır. Çünkü bu aletlerin, düşünüldüğünün aksine çok farklı alanlarda, çeşitli biçimlerde kullanıldıkları yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır.

Taş Hafızası

Öğütme taşlarının, tarih öncesi toplumların gündelik yaşamında geniş bir kullanım alanı bulması ve yer almasının yanı sıra bu taşların, günlük yaşamın biçimlenmesinde ve sosyal hafızanın oluşmasında da çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamak gereklidir.

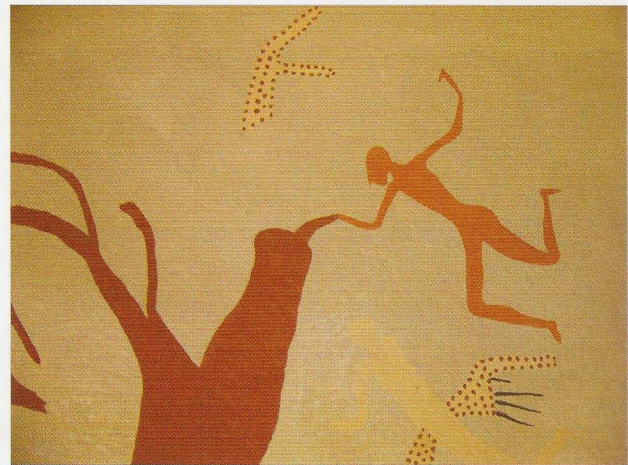
Öğütme taşları, toplumsal gelişim ve değişimde son derece önemli rol oynamakla birlikte, hem kendi bünyeleri içinde hem de kazı sırasında bulundukları bağlam içinde bu konuyla ilgili önemli bilgileri bize ulaştırır. Örneğin Anadolu'da gerçekleştirilen çeşitli araştırmaların ortaya koymuş olduğu gibi öğütme taşları, bazen anneden kızı ya da geline bırakılır. Bu taş aletleri kullanarak yiyecek hazırlama işi de aslında küçük kızın ya da gelinin, evin kadınından ya da annesinden öğrendiği bir gelenek, davranış biçimi ve bir dizi işlemdir. Bu öğrenim sürecinde, alet tipi ve teknolojisine göre yapımı da pekâlâ

Öğütme taşlarının, tarih öncesi toplumların gündelik yaşamında geniş bir kullanım alanı bulması ve yer almasının yanı sıra, günlük yaşamın biçimlenmesinde ve sosyal hafızanın oluşmasında da çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamak gereklidir.

babanın oğula öğretmiş olduğu bir gelenek olabilir. MÖ II. binlerde bu taşları yalnızca kadınların değil aynı zamanda erkeklerinde yiyecek üretiminde kullandıklarını biliyoruz.

“Öğütme taşları” biçiminde genel olarak tanımladığımız bu alet grubunu bilgi ve becerinin öğretildiği bir okul sırası gibi görmek de olasıdır; bu gözle bakıldığında “sosyal hafızanın” biriktirildiği bir bilgi deposu olarak da nitelendirilebilir. Her iki anlamda da cinsiyete bağlı kalmadan, kimin yaptığı ya da kullandığı tartışmalarına girmeden değerlendirildiğindeyse, bu aletlerin sosyal hafızanın oluşumunda önemli rol oynadığı görülür. Buna belki de en iyi kanıt, bu alet grubunun modern dönemlere kadar kullanımda kalması ve bu anlamda sosyal hafızada unutulmayanları temsil etmesidir.

Öğütme taşları, Çatalhöyük duvar resimlerindeki av sahnelerinde avcılarının kullandığı aletler ve silahlar olarak da betimlenmektedir. Bu resimlersosyal hafızanın korunması ve saklanması işlevleriyle, arkeologlara da yardımcı olmaktadır. Kısaca, Çatalhöyük duvar resimleri sayesinde

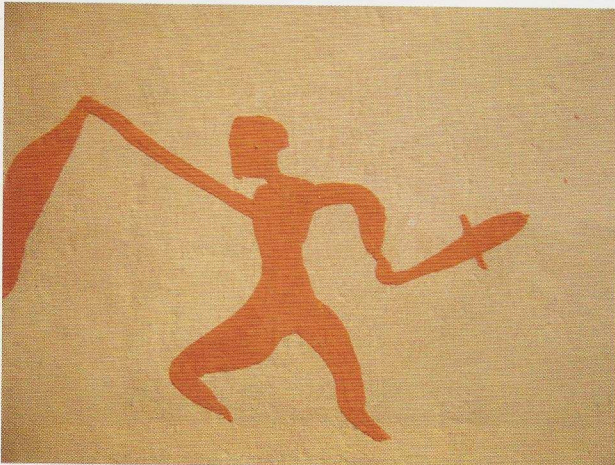
Önceki resimlerde görülen, boomeranga benzeyen silah veya alet tipini kullanan bir diğer avcı görülmektedir. Bu, bir sapa bağlı olarak kullanılan topuz başları olabilir (solda). Burada bir geyik avı sahnesinde hayvanın dilinden tutan ve elindeki sivri uçlu bir aletle hayvana son darbeyi vurmaya hazırlanan avcı görülmektedir. Bu alet yine bir balta olabilir (sağda).

Obsidiyen ya da çakmaktaşıdan yapılan birçok alet, metal üretimine geçildiğinde evrimleşirken, bu aletler, yani öğütme taşları, günümüze kadar neredeyse tipolojik değişmeye uğramadan ulaşır. Dolayısıyla öğütme taşları, sosyal hafızayı biçimlendirmeyi ve canlı tutmayı başarabilen ender “alet”ler grubunu oluşturur. Böyle düşünüldüğünde de bilgisayar terminolojisini kullanarak bu alet grubunu, sosyal organizasyonun ve hafızanın kaydedildiği bir “hard disk” olarak düşünmek yanlış olmaz.

günümüzden 9 bin yıl öncesine ait toplumların hafızasına bir başka açıdan yaklaşmak son derece ilginçtir.

Özetle, bu aletlerin unutulmayarak unutturmama görevini üstlendiği ve yerine getirdiği söylenebilir. Obsidiyen ya da çakmaktaşıdan yapılan birçok alet metal üretimine geçildiğinde evrimleşirken, bu aletler, yani öğütme taşları, günümüze neredeyse tipolojik değişmeye uğramadan ulaşır. Dolayısıyla öğütme taşları, sosyal hafızayı hem biçimlendirmeyi hem de canlı tutmayı başarabilen ender “alet”ler grubunu oluşturur. Böyle düşünüldüğünde de bilgisayar terminolojisini kullanarak bu alet grubunu, sosyal organizasyonun ve hafızanın kaydedildiği bir “hard disk” olarak düşünmek yanlış olmaz.

Bu konuda da yapılacak arkeolojik, antropolojik ve etno-arkeolojik çalışmalar ya da bilimsel te-

Bu resimde yine karşımıza ilginç bir alet çıkmaktadır.

melde yapılacak analiz çalışmaları, geçmiş toplumların ekonomik, sosyal ve ticari yapılanmalarının anlaşılmasında, bu aletlerin sadece toplumların tarımcı oldukları konusunda basit mesajlar veren bir alet grubu olamayacağının altını kalın bir kalemle çizmiş olacak-, aynı zamanda bu aletlerin artık arkeolojik çalışmalarda, gerek teknolojik gerekse tipolojik anlamda çalışma konusu olarak görülmesini ve değerlendirilmesini sağlayacaktır. Böylece bu aletlermateryal kültür çalışmalarında çok yakın bir zamanda yerini alacak ve prehistorik toplumların anlaşılması ve yorumlanması yolunda önemli bir kapı daha açılacaktır.

Kaynakça

- Ertuğ-Yaraş, F., *An Ethnoarchaeological Study of Subsistence and Plant Gathering in Central Anatolia*, (PhD, Washington University, 1997).
- Gebauer, A. B. ve T. D. Price (ed.), *Foragers to Farmers: An Introduction. In Transition to Agriculture in Prehistory*, Wisconsin: Prehistory Press, 1992), 1-10 .
- Hersh, T. L., *Grinding Stones and Food Processing Techniques of the Neolithic Societies of Turkey and Greece: Statistical, Experimental and Ethnographic Approaches to Archaeological Problem Solving*, (PhD, Columbia University, 1981).
- Karageorghis, V., *Cyprus*, (Londra: Thames and Hudson, 1982).
- Kraybill, N., 1977 *Pre-Agricultural Tools for the Preparation of Foods in the Old World. In Origins of Agriculture*, (ed. C. Reed), (Mouton: The Hague, 1977), 485-521.
- Mellaart, J., *The Neolithic of the Near East*, (Londra: Thames & Hudson, 1975).
- Özdoğan, M., A., Özdoğan, D. B. Yosef ve W. Van Zeist, *Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Değerlendirme. Kazı Sonuçları Toplantısı*, XV(1) 1993, 103-122.
- Price, T. D. ve A. B. Gebauer 1995 *Last Hunters First Farmers*. School of American Research Press, New Mexico.
- Türkmenoğlu, A., A. Baysal, V. Toprak and M. C. Göncüoğlu 2001 *Raw Material Types of Ground Stone from Çatalhöyük Neolithic Site in Turkey. Paper presented at the Raw Materials of Neolithic/Aneolithic Polished Stone Artefacts: Their Migration Paths in Europe*, Geneva.
- Wright, K. 1991 *The Origins and Development of Ground Stone Assemblages in Late Pleistocene Southwest Asia. Paleorient* 17(1):19-45.
- 1992a *A Classification System for Ground Stone Tools from the Prehistoric Levant. Paleorient* 18(2):53-81.
- 1992b *Ground Stone Assemblage Variations and Subsistence Strategies in the Levant 22.000 to 5.500 BP. PhD Dissertation*, Yale University.
- 1993 *Early Holocene Ground Stone Assemblages in the Levant. Levant* XXV:93-111.
- 1994 *Ground-Stone Tools and Hunter-Gatherer Subsistence in Southwest Asia: Implications for the Transition to Farming. American Antiquity* 59(2):238-263.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü ve
The University of Liverpool (SACE)

Not

1. Burada sunulan figürler Çatalhöyükteki ziyaretçi merkezinde yer alan ve Mellaart dönemi kazıları sonucunda bulunmuş duvar resimlerinin bazılarına ait replikalarından çekilmiş fotoğraflardan oluşmaktadır.